

Kommentar **Søren Willert**

Psykologisk Institut & Center for Systemudvikling, Aarhus Universitet

Selvet, selvbevidsthed og the big five

Jan Tønnes Hansens artikel retter sig mod teoretisk og meningsmæssig berigelse af det datakompleks, som i personlighedspsykologisk faglitteratur går under betegnelsen *the Big Five* (BF). I henhold til egne forskningsmæssige præmisser er BF særdeles svagt beriget i så henseende. BF har karakter af at være dén mønstersammenhæng, som med stor regelmæssighed viser sig, når man gør ikke-mønsterbelagte sproglige data vedrørende individuelle personlighedskarakteristika til genstand for faktoranalytisk bearbejdning. BF optræder i faglitteraturen ofte med en lidt kultagtig status. Som jeg har forstået det, bygger denne status først og fremmest på den radikal-empiristiske metodologi, som danner baggrund for BF-mønstrrets tilsynekomst. På et forskningsfelt, hvor forskningens resultater kan ligge under for mistanken om slet og ret at udtrykke enkeltforskeres selvpfyldende profetier, kan det virke befriende, at BF-mønstreret synes skabt 'af naturen selv' (om end med støtte fra faktoranalysens talcentrifuge) og dermed i tilsyneladende uafhængighed af konkrete forskeres konkrete forskningsledende hypoteser. BF-mønstrrets tværmotodologiske stabilitet giver anledning til at opfatte det som en mulig pendant, fra psykologiens verden, til den form for mønsterdannelse, som Mendel i sin tid, igennem studiet af sine ærteblomster, var i stand til at registrere. Den af Mendel registrerede mønsterdannelse blev som bekendt sidenhen en vigtig empirisk støttepille for den moderne genetik's forklaringsmodeller. Koblingen til disse forklaringsmodeller indebærer, at den pågældende mønsterdannelse samtidig undergik en teoretisk og meningsmæssigt berigelse.

I sin artikels første del fremlægger JTH tre eksempler på andre forskeres nylige forsøg på teoretisk og meningsmæssigt berigelse af BF-mønstreret. Lewis Goldberg anskuer ifølge JTH's fremlæggelse primært BF som et (semantisk) mønster i sproget. Costa & McCrae gør sig til talsmænd for dén opfattelse, at BF er en overfladebetonet (eller fænotypisk) manifestation af en humanbiologisk dybdestruktur (eller genotype). Jerry S. Wiggins' berigelsesprojekt går ud på at perspektivere BF-mønstreret ved hjælp af en antropologisk-psykologisk forklaringsmodel baseret på en bi-modal opfattelse af interaktionsbegrebet. Disse tre berigelsesprojekter danner i artiklen afsæt for JTH's eget hovedærinde, nemlig forsøgsvis at koble BF-mønstreret til en Kohut-inspireret selv-psykologi.

Kohuts selv-psykologi og den BF-relaterede forsknings-tradition udgør således JTH-artiklens to faglige hovedakser. Mit forudgående kendskab til begge disse faglige akser er ganske begrænset.

Kohuts selv-psykologi har gennem en årrække haft en placering på mit interne katalog over 'hidtidige-faglige-

forsømmelser-jeg-ved-lejlighed-bør-rette-op-på', dvs. listen over alskens *potentielt* interessante teoretisk anskuelsesmåder, som jeg blot aldrig har fået taget mig sammen til for alvor at tilegne mig.

Mit kendskab til BF-traditionen er endnu mere skabelonagtigt. Personlighedspsykologiske lærebøger har givet mig et billede af BF-traditionen som primært byggende på en opfattelse af mennesket/personligheden som en passiv, selvberoen-de variabelstruktur. En sådan grundopfattelse rimer dårligt med mine egne faglige prioriteringer, ifølge hvilke et menneske må forstås som en fortløbende tilblivelsesproces med dynamisk forankring i de udvekslingsrelationer af energi- og informationsmæssig art, som finder sted hen over grænselinien mellem organisme og omgivelser. Læsningen af JTH's artikel bekræfter mig på den ene side i mine kritiske forbehold over for BF-traditionen (jf. JTH's flere steder påpegede distinktion mellem et *having*- og et *doing*-perspektiv på personlighedspsykologiens genstandsfelt). Samtidig demonstrerer artiklen også, at sådanne forbehold er nogen, man i praksis kan sætte sig ud over, ved netop at udsætte det gennem BF-traditionen udviklede datamønstre for en relevant teoretisk og meningsmæssigt berigelse.

Af betragtningerne ovenfor fremgår, at kommentaren, som følger nedenfor, på ingen måde bygger på en faglig ekspertvurdering af JTH-artiklens temaer og pointer. De nødvendige forudsætninger for at foretage en sådan besidder jeg ikke. Snarere har jeg taget kommentator-rolle på mig ud fra et ønske om at bidrage til videreførelsen af den teoretiske og meningsmæssige berigelsesproces, som JTH med sin artikel har igangsat. I en kommentar til det umiddelbart forudgående nummer af FAP-Bulletin (Willert, 1999) har jeg plæderet for det synspunkt, at psykologiens faglige udvikling bl.a. kan fremmes, ved at teoretiske diskurser, som i henhold til deres metodiske udgangspunkter fremstår som mere eller mindre inkommenurable, bringes i et kreativt samspil med hinanden. Jeg læser JTH's artikel som udtryk for en bestræbelse på at virkeliggøre en sådan faglig udviklingsfilosofi – og satser med min kommentar på yderligere at øge det af JTH udstukne diskussionsfelts diskursive mangfoldighed.

Den overordnede, samlede effekt af JTH's berigelsesforehavende bliver (for mig som læser), at BF, fra en status som en (jf. ovenfor) relativt endimensional, statisk og informationsmæssigt lukket variabelstruktur, skifter karakter til i stedet at fremstå som en i potentiel forstand langt mere interessant kommentar til psykologisk-eksistentielle grundspørgsmål. JTH's teoretiske og meningsmæssige transformation af den BF-relaterede diskursform finder sted på to analyseni-

veauer, dels et teoretisk, dels et metateoretisk. På det *teoretiske* analyseniveau foretager han (i artiklens del II) en tilfældig ordning af hver af BF-mønstrets fem enkeltkomponenter til et enkelt aspekt af (hans egen udgave af) en Kohut-inspireret selv-psykologi. Det *metateoretiske* analyseniveau konstitueres gennem en fortløbende insisteren på henholdsvis kontekstualitet og intentionalitet som rammebegreber, der må medtænkes i et hvilket som helst personlighedspsykologisk forståelsesprojekt, og således også hans eget igangværende.

Af de to nævnte rammebegreber er kontekstualitet det, der i JTH's tekst tildeles størst opmærksomhed. Det sker gennem løbende påpegninger af, at de enkelte BF-komponenter (med et tilfældigt valgt type-citat, p.27) "udvikles og omformes i betydningsbærende og værdisættende selvobjektmiljøer, og således ikke blot er et resultat af en medfødt basic tendency". JTH's vægtning af kontekstualitet modsvarer i princippet min egen faglige prioritering (jf. ovenfor) i retning af at ville forstå mennesker i lyset af "udvekslingsrelationerne, der finder sted hen over grænselinien mellem organisme og omgivelser".

Hvad det andet af de to rammebegreber angår, udvikler JTH en distinktion mellem på den ene side intentionalitet som et dynamisk-strukturelt grundvilkår ved mennesket som i-verden-handlende, på den anden side intentionalitet som et aspekt af det fænomenologisk oplevelsesfelt, der knytter sig til i-verden-handlende mennesker. Diskussionen, der i artiklen fører frem til denne distinktion, er forholdsvis kortfattet. Som jeg forstår JTH, lægger han i diskussionen vægt på at styre fri af dualistiske tankemodeller, ifølge hvilke "strukturel intentionalitet" og "fænomenologisk intentionalitet" måtte placeres i forskellige verdener eller ontologiske sfærer. I stedet ser han (vistnok?) den fænomenologisk konstituerede intentionalitet som ét objekt blandt andre, som i-verden-handlende mennesker kan opnå kontakt med i forbindelse med udfoldelsen af deres strukturelle intentionalitet. JTH's diskussion vedrørende intentionalitetsbegrebet munder imidlertid ud i en tilkendegivelse af, at hans koblingsforsøg mellem BF-komponenterne og Kohuts selv-psykologi hovedsagelig vil have "fokus på de strukturelle forhold" (p. 23), og at inddragelse af den fænomenologiske intentionalitet i det store og hele "falder udenfor rammerne" af artiklens projekt. Løbende i artiklens Del II mindes vi dog om eksistensen af den fænomenologisk konstituerede intentionalitet gennem tilbagevendende markeringer af, at en fuldgyltig og konkret forståelse af enkelte BF-komponenters betydning i en menneskelig tilværelsessammenhæng i givet fald måtte forudsætte gennemførelsen af (med endnu et type-citat) "empatisk introspektiv undersøgelse af den enkeltes subjektive oplevelsesfænomenologi" (p.25).

Hermed er stikordet givet, som danner afsæt for min egen kommentars faglige hovederinde. Gennem en årrække har jeg været optaget af at udvikle en model for den menneskelige (selv-)bevidsthed. Den faglige ambition, der knytter sig til projektet, er at modellen skal kunne ordne og give mening til den slags data, som fremkommer, når man i professionelt øjemed foretager 'empatisk-introspektive undersøgelser af enkeltpersoners subjektive oplevelsesfænomenologi', nemlig for herigennem at erhverve sig et kendskab til de undersøgte intentionelle rettethed som oplevet af de pågældende selv. Med modellen satses jeg således på at indkredse og benævne et sæt af analysedimensioner, som (1) har deres plads inden

for de af JTH behandlede problemstillinger; men som (2) JTH i den konkrete artikel bevidst har valgt at nedprioritere. Som det kan ekstrapoleres fra tidligere bemærkninger er modellen udviklet i teoretisk uafhængighed af Kohuts tanker om selvet. Modellens tilblivelsesproces frem mod sit nuværende udseende har overvejende været styret af kumulerede professionelle erfaringer udviklet i rollen som proceshjelper over for personer (rådgiver, terapeut, supervisor) og grupper eller organisationer (konsulent). Akademisk-teoretisk står modellen først og fremmest i gæld til George Herbert Meads socialbehavioristiske teoribygning om sinnet, selvet og samfundet (1934).

Modellen er afbildet i figur 1. I det følgende delafsnit leverer jeg en fremstilling af modellens basale logiske geografi.

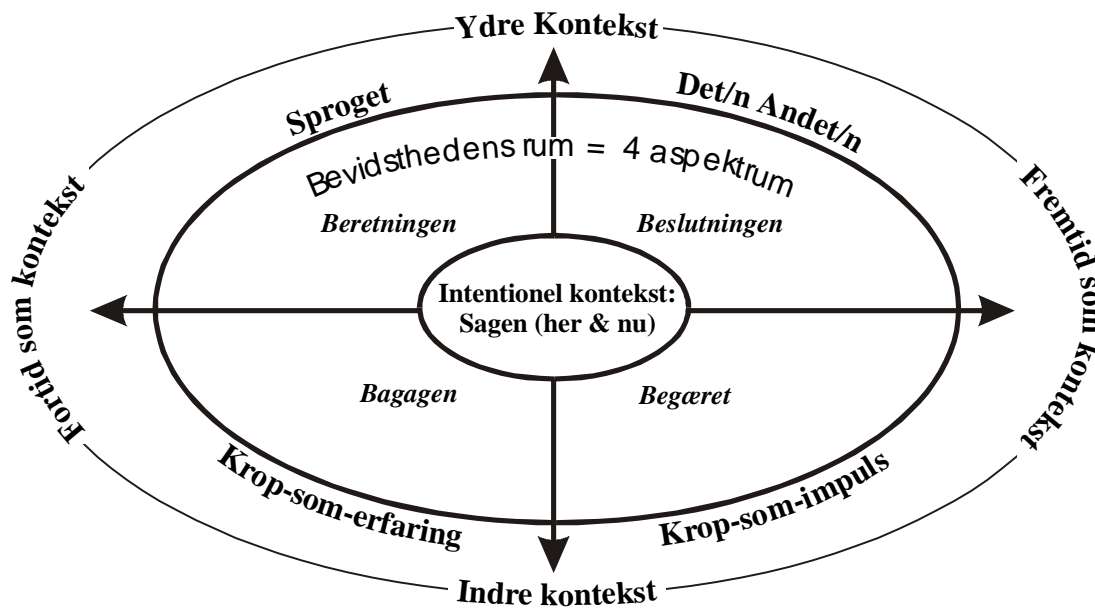
Modellens midterfelt kaldes bevidsthedens rum eller bevidsthedsrummet. Teoretisk betragtet er bevidsthedsrummet et meta-repræsentationelt rum. Meta-repræsentationer kan man også kalde repræsentationer af anden orden. Bevidsthedsrummet er det metaforiske sted, som tillader mennesker at gøre sig repræsentationer af (et udsnit af) de første ordensrepræsentationer, ved hvis hjælp de regulerer deres handlingsbaserede udvekslingsrelationer med omgivelserne.

Bevidsthedsrummet grænser i modellen op til to typer af kontekst.

Inderst inde i modellen befinder sig bevidsthedsrummets *Intentionelle Kontekst*, også kaldet *Sagen (Her & Nu)*. Den intentionelle kontekst tjener til påmindelse om, hvad det er for en opgave den menneskelige selvbevidsthed (ifølge den Mead-inspirerede tankegang bag modellen) først og fremmest skal løse for sin bærer. Karakteren af denne opgave forstås lettest gennem en funktionel analogislutning fra første ordens- til anden ordensrepræsentationer.

Overalt i dyreriget tjener første ordensrepræsentationer den biologiske funktion at gøre det muligt for deres 'ejer'-organismer at gribe ændrende og formende ind i den omgivende virkelighed, som repræsenteres gennem de pågældende repræsentationer. En organismes ændrende og formende indgriben i sine omgivelser styres af artsspecifikke handleprogrammer (med indbyggede repræsentationsstrukturer) indrettet på at sikre instinktuelt eller behovsmæssig tilfredsstillelse og i sidste instans artens overlevelse.

I analogi hertil skal selvbevidsthedens *meta*-repræsentationer gøre det muligt for deres *menneskelige* ejere at gribe ændrende og formende ind i egne første ordensrepræsentationer. Typebegivenheden, der udløser en sådan indgriben er en konstateret *mangel* på oplevet behovstilfredsstillelse (i form af handleblokering eller handlingssammenbrud). Den handlende person gøres herigennem opmærksom på, at en aktuelt virksom første ordens repræsentationsstruktur handlestyringsmæssigt er kommet til kort. Personen vil dernæst kunne bruge sin metarepræsentationelle kapacitet som støtte for gennemførelsen af handleprogrammer (tænkning, problemløsning), som sigter mod en kvalificerende omskabelse af repræsentationsstrukturer, forhåbentlig med større handlelygtighed til følge.

Selvbevidstheden forstås som et redskab, mennesker har til deres rådighed med henblik på individuel, men dermed, per implikation, også artsmæssig selvudvikling. I fænomenologisk, dvs. meta-repræsentationelt perspektiv drives denne selvudvikling (bl.a.) frem af *forestillinger* om handlinger, som i praksis, her og nu, ikke lader sig virkeliggøre; *ønsker* rettet mod handlings- eller udviklingsmål, som synes aktuelt urealiserbare; fremadrettede *forehavender*, som ikke umiddelbart kan få ben at gå på i den praktiske virkelighed. Bevidsthedsrummets Intentionelle Kontekst (*Sagen (Her & Nu)*) er bevidsthedsmodellens betegnelse de kropslige strukturer af handlemæssig rettedhed, som antages at ligge bag og fungere som datakilde for sådanne meta-repræsentationelt afbildede forestillinger, ønsker osv.

Yderst ude i modellen befinder sig bevidsthedsrummets *situationelle kontekst*. Mens bevidsthedsrummets intentionelle kontekst udpeger eksistentielle måldimensioner: en handlemæssig rettedhed, hvis virkeliggørelse af den ene eller anden grund blokeres, er den situationelle kontekst potentiel leverandør af midler til eksistentielle måls virkeliggørelse. Den situationelle kontekst udpeger det datareservoir i her & nu-situationen, hvorfra råmateriale til bevidsthedsrummets anden ordens-repræsentationer kan dannes.

Bevidsthedsrummets situationelle kontekst er delt op i henholdsvis en *Ydre Kontekst* (omgivelserne eller verden) og en *Indre Kontekst* (det handlende subjekt som krop). Ydre såvel som Indre Kontekst er atter igen hver især delt op i to *virkelighedsdomæner*.¹

¹ Det er egentlig en tilsnigelse, når bevidsthedsmodellen som tegnet lader bevidsthedsrummet grænse direkte op til virkelighedsdomænerne ydre verden og krop. Råmateriale til dannelsen af bevidsthedsrummets anden ordens-repræsentationer er jo ikke virkeligheden-som-sådan, men derimod organismiske første ordens-repræsentationer af

Bevidsthedsrummets Ydre Kontekst har henholdsvis *Sproget* og *Det/n Andet/n* som virkelighedsdomæner. Det er en menneskelig specialitet, at sproget indgår som en medkonstituerende del af verden. Sprogets meta-repræsentationelle afbildning i bevidsthedsrummet kalder jeg for *Beretningen*. Den tilsvarende afbildning af *Det/n Andet/n* kalder jeg *Beslutningen* - som en afspejling af at personers selvstyrede, potentielt selvomskabende samspil med omgivelserne er beslutningsformidlet.

Bevidsthedsrummets Indre Kontekst konstitueres gennem virkelighedsdomænerne *Kroppen-Som-Erfaring* og *Kroppen-Som-Impuls*. Meta-repræsentationelle afbildninger i bevidsthedsrummet af *Kroppen-Som-Erfaring* kalder jeg *Bagagen*. Afbildninger knyttet til *Kroppen-Som-Impuls* kalder jeg *Begæret*.

Bevidsthedsmodellens vertikale akse markerer selvbevidsthedens *rumlige dimension*. Problemerne, der sætter selvbevidstheden på arbejde, er problemer, som opstår i mødet mellem den handlende krop, eller subjektet, og 'alt det andet', dvs det eksterne objekt for den handlende kropps rettedhed. Det bio-eksistentielle formål med selvbevidsthedens arbejdsydelse er, som ovenfor impliceret, at bidrage til en omstrukturering af dette mødes form og forløb over tid.

Modellens horisontale akse markerer selvbevidsthedens *tidslige dimension*. Tidslighed eller temporalitet som livsformstrukturerende medium er, biologisk betragtet, ikke nogen menneskelig specialitet. Det særligt menneskelige består deri, at temporaliteten hos os figurerer som en meta-repræsentationelt givet erfarings- og forventnings- eller forhåbningsstruktur. Det selvudviklingsarbejde, som en person engagerer sig i med selvbevidstheden som medium, kan bl.a. bestå i at justere på

denne virkelighed. Tilsnigelsen er begrundet i modeltekniske overskuelighedshensyn, intet andet.

det eksisterende balanceforhold mellem et bagudrettet selvbylde (mig-som-jeg-var, dvs. oplevet identitet) og et fremadrettet selvbylde (mig-som-jeg-kan-blive, dvs. mulig vorden).

Inddragelsen af min bevidsthedsmodel i denne kommentar var, som tidligere nævnt, begrundet i et ønske om at 'øge det af JTH udstukne diskussionsfeltets diskursive mangfoldighed'. Nu er modellen præsenteret. På den knapt tilmålte plads, jeg som kommentarskriver endnu har til min rådighed, vil jeg opridsse nogle faglige refleksionstemaer, som byder sig til, når BF-traditionen, Kohuts selvpsykologi (i JTH's version) og min egen Mead-inspirerede model for den menneskelige selvbevidsthed bringes i et potentielt kreativt samspil med hinanden.

Bevidsthedsmodellen er som nævnt inspireret af den Mead'ske teoribygning vedrørende sindet, selvet og samfundet. Denne teoribygning sætter udelukkende fokus på selvet som en unik *processuel* form kendetegnet ved selvrefleksivitet. Meads selvbegreb bliver i så henseende analogt til den Kierkegaard'ske karakteristik af selvet som et forhold, der forholder sig til sig selv, eller – som Kierkegaard dernæst føjer til – "det i Forholdet, at Forholdet forholder sig til sig selv" (1963, p.73).

JTH's i artiklen (p.23) præsenterede selv-model og min egen bevidsthedsmodel er fælles om at overskride det 'rene' Mead'ske proces-selv, nemlig ved at komme med forslag til bio-psykiske indholdsdimensioner, som kan tænkes knyttet til dette. Modellerne adskiller sig samtidig fra hinanden derved, at deres indholdsmæssige primærfokus retter sig mod forskellige niveauer af selvet i dettes egenskab af selvrefleksivt struktureret procesform. JTH satser med sin model på at indfange, hvad han i artiklen (p.13) omtaler som *det operativt intentionale niveau*, dvs. personlighedsmæssige grundvilkår, der er, som de er "så at sige (...) bag om ryggen på menneskers rationelt begrundede refleksioner". Primærfokus for bevidsthedsmodellen er, modsvarende, *det subjektivt intentionelle niveau*, dvs. selvet i tilnærmet meta-repræsentationel afbildning.

Modellernes forskellighed er ikke en uforenelighed. Begge indregner de den anden models primærfokus som et uomgængeligt komplementærfokus til deres eget primære faglige interessefelt. Komplementariteten, der i *formel* forstand gør sig gældende mellem modellerne, gør det relevant at spørge til graden af *indholdsmæssig* overensstemmelse mellem dem. Spørgsmålet er ikke uvæsentligt. Dersom bestemte indholdsaspekter af *den operativt intentionale* selvstruktur systematisk unddrager sig *metarepræsentationel afbildning*, ja, så skulle disse indholdsaspekter – ifølge den Mead-inspirerede tankegang bag bevidsthedsmodellen – samtidig være nogen, som det alene af denne grund vil være vanskeligt for mennesker at inddrage i deres bevidste bestræbelser rettet omskabende selvudvikling.

Når jeg konkret sammenligner JTH's selvmodel med min egen (selv-)bevidsthedsmodel oplever jeg en tendentielt indholdsmæssig overensstemmelse for så vidt angår følgende modelkomponenter:

- JTH's komponent *Rettethed mod selvfremsstilling og selvhævdelse* modsvares af bevidsthedsmodellens tre aspekter *Bagage, Beretning, Begær*

- JTH's komponent *Rettethed mod betydningsbærende andet og andre* modsvares af bevidsthedsmodellens tre aspekter *Beretning, Begær, Beslutning*
- JTH's komponent *Rettethed mod mestring og kompetenceudvikling* modsvares af vægtningen, jeg i præsentationen af bevidsthedsmodellen giver til selvbevidstheden som problemløsnings- og dermed potentielt selvudviklingslaboratorium for sin menneskelige bærer

JTH-komponenten *Rettethed mod samhørighed og fællesskab med ligesindede* finder jeg ikke umiddelbart modsvarende repræsenteret i bevidsthedsmodellens logiske geografi. Sammenlignet med de tre andre selvkomponenter fra JTH-modellen er det denne komponents specialitet *ikke* at tage afsæt i en tydelig subjekt-objektdifferentiering. Den fremtræder derfor som den mest arkaiske blandt JTH-modellens fire komponenter. På denne baggrund – og tillige på baggrund af almindelig sund fornuft – finder jeg det både forståeligt og tankevækkende, at vi mennesker skulle have særlig svært ved at inddrage netop denne selvkomponent i vore bevidst styrede selvudviklingsstiltag.

Efter at JTH har tilforordnet fire af BF-mønstrets fem variable til hver sin komponent fra selv-modellen, bliver neurotisme-variablen tilbage. JTH fremsætter dernæst den hypotese, at en persons score på neurotisme-faktoren vil være en afspejling af "omfanget af integration og sammenhæng i selvet" (p.36). Set i lyset af de kumulerede psykologisk-professionelle arbejds erfaringer, der som nævnt danner udviklingsbaggrund for bevidsthedsmodellen, virker denne hypotese plausibel. Arbejdet som psykologisk proceshjælper vil netop ofte tage afsæt i symptomdannelser af mere eller mindre neurotisk tilsnit, som på et *fænomenologisk* plan kan føres tilbage til *oplevede* ubalancer og mangel på sammenhæng i klientsystemets selvoplevelse – det være sig på person-, gruppe eller organisationsplan.

Referencer

- Kierkegaard, S. (1963) *Samlede værker, bd.15*. København: Gyldendal
- Mead, G.H. (1934) *Mind, Self & Society*. Chicago: Chicago University Press.
- Willert, S. (1999) Personlighedens store ord er mangedimensionale. *Bulletin fra Forum for Antropologisk Psykologi*. ???